

Araştırma / Original article**Ölüm ve Ölmek ile İlgili Çok Yönlü Değerlendirme Envanterinin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması**Fulya ZORLU,¹ Hüseyin ÜNÜBOL²**ÖZ**

Amaç: Ölüm anksiyetesi evrensel olmakla birlikte kişisel, kültürel, dilsel birçok özellikten etkilenmektedir. Ölüm ve Ölmek ile İlgili Çok Yönlü Değerlendirme Envanteri (ÖÇDE-F) 'ölüm kaygısını' ve 'ölüm kabulünü' ölçen bir ölçektir. Bu çalışmanın amacı ÖÇDE-F'nin Türkiye'de geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasını yapmaktır. **Yöntem:** Araştırmanın evreni, Türkiye'nin yedi bölgesinden birer il seçilerek oluşturulmuştur. Bu iller Ankara, İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Şanlıurfa, Erzurum'dur. Örneklem sayımız %52'si erkek, %48'i kadın olan 402 kişidir. Verilerin analizi SPSS 22 programı ile yapılmış ve %95 güven aralığı ile çalışılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi AMOS 21.0 programı ile uygulanmıştır. Güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır. **Sonuçlar:** ÖÇDE-F önce Türkçeye daha sonra Almancaya çevrilmiş ve çeviriler sonucunda dil birliği ile tek bir metin elde edilmiştir. Ölçeğin korku ve kabullenme boyutu olarak iki ayrı boyutu vardır. Korku alt ölçeğinin toplam varyansı açıklama oranı %43.44, Cronbach'ın güvenilirlik katsayısı 0.950'dir. Kabullenme alt ölçeğinin toplam varyansı açıklama oranı %50.21, Cronbach'ın güvenilirlik katsayısı 0.678'dir. **Tartışma:** Alt ölçeklerin faktör dağılımı özgün ölçeğe göre farklıdır. Alt ölçek isimleri Türk kültürüne göre uyarlanmıştır. Bu sonuçlara göre, ÖÇDE-F Türkçe Formunun geçerliliği ve güvenilirliği yüksek bir ölçek olduğu gösterilmiştir. (Anadolu Psikiyatri Derg 2018; 19(Ek sayı.2):39-46)

Anahtar sözcükler: Ölüm ve Ölmek ile İlgili Çok Yönlü Değerlendirme Envanteri (ÖÇDE-F), geçerlilik, güvenilirlik

The Multidimensional Orientation toward Dying and Death Inventory: validity and reliability in a Turkey sample**ABSTRACT**

Objective: Death anxiety is universal and influenced by many personal, cultural and linguistic features. The Multidimensional Orientation toward Dying and Death Inventory (MODDI-F) is a measure of 'death anxiety' and 'death acceptance'. The aim of this study is to scale the validity and reliability study in Turkey. **Methods:** The study consisted of Turkey were created by selecting one of the seven regions. These include Ankara, İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Şanlıurfa, and Erzurum. The sample number is 402 persons, 52% male and 48% female. Analysis of the data was done with SPSS 22 program and it was worked with 95% confidence level. Explanatory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were performed with the AMOS 21.0 program to determine the validity of the scale. Cronbach's alpha reliability coefficients were calculated to determine its reliability. **Results:** Multidimensional Assessment of Dying and Death Inventory was first translated into Turkish, then to German, and as a result, a single text was obtained with the language association. Scale There are two dimensions as the dimension of fear and the dimension of acceptance. Fear scale total variance explanation rate is 43.44%; the reliability coefficient is 0.950. Explanation of the total variance of the acceptance scale is 50.21%; the reliability coefficient is

* Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji ABD'de, Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÜNÜBOL'un danışmanlığında yüksek lisans öğrencisi Fulya ZORBA'nın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Uzm. Kl. Psk., ² Dr. Öğr. Üyesi, Üsküdar Üniversitesi İTBF Psikoloji Bölümü, İstanbul

Yazışma adresi / Correspondence address:

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÜNÜBOL, Üsküdar Üniversitesi İTBF Psikoloji Bölümü, Üsküdar/İstanbul

E-mail: huseyin.unubol@uskudar.edu.tr

Geliş tarihi: 26.06.2018, Kabul tarihi: 11.09.2018, doi: 10.5455/apd.300390

0.678. **Discussion:** Factor distribution of the subscales differs according to the original scale. The names of the subscales are adapted to Turkish culture. According to these results, MODDI-F Turkish form has been shown to be a valid scale for its validity and reliability. (*Anatolian Journal of Psychiatry* 2018; 19(Suppl.2):39-46)

Keywords: The Multidimensional Orientation toward Dying and Death Inventory (MODDI-F), validity, reliability

GİRİŞ

Ölüm insanlık tarihi boyunca zihinleri meşgul etmiş, çok farklı pencerelerden anlaşılmasına çalışılmış bir olgudur. 20. yüzyılın ilk yarısında felsefe ile birlikte çok daha kapsamlı bir çalışma içine giren ölüm kavramı, 1950 yılından sonra giderek psikolojinin çalışma alanına girmeye başlamıştır.¹ Psikanalitik kuramın kurucusu Freud'un daha önce söz etmediği, daha sonra da ölüm ve yaşam içgüdüleri olarak söz ettiği bir kavramdır ölüm. Ona göre, insanın yaşamında iki ana içgüdü vardır ve bu içgüdülerden ölüm her şeyi parçalamak, yok etmek isterken; yaşam almayı, yaşamda kalmayı istemektedir.² Freud'a göre, bilinçdışı ölümsüz olmak ister, bu nedenle insan için ölmek ile ilgili kaygının oluşması olası değildir. Eğer ölümlle ilgili bir korku duyuluyorsa, bunun nedeni içgüdü edilmeye korkusudur.³ Freud'un aksine, varoluşçu kuramcılar anksiyetenin ana kaynağının ölüm anksiyetesi olduğunu öne sürmüşlerdir.⁴

Kültür, dil, inanç sistemimiz gibi kişisel özelliklerimiz ölümü algılayışımızı, ölüme karşı tutum ve tepkilerimizi belirler.⁵⁻⁷ Belirli bir düzeydeki ölüm anksiyetesinin varlığı normaldir, hatta yaşamın anlamlı olma şansını sunan da ölümün varlığıdır.⁸ Ölüm anksiyetesindeki temel sorun, onu bastırmaya çalışmaktan geçmektedir; ne kadar uğraşsaksak uğraşalım ölümlle ilişkili anksiyete bir şekilde yaşamımıza girer.^{9,10} Bu nedenle öleceğimizle gerçeğiyle barışmamız ölüm anksiyetesinden en az zarar görmemizi sağlayabilir. Ölümle ilgili çalışmaların mantıklı bir temelini olmasını sağlayan kişilerden biri de Elisabeth Kubler-Ross'tur (1969, 2009); O'nun ölümlle başa çıkma modeli (yadsıma, öfke, pazarlık, depresyon ve kabul) ile ilgili çalışmalarıdır.^{11,12} Kubler-Ross bazı savunma düzeneklerini (yadsıma ve pazarlık) ve olumsuz duygusal tepkileri (öfke ve depresyon) belirlemiştir. Ölümüne verdiğimiz tepkilere ek olarak, son 25 yıldır da ölümün kabulü ile ilgili kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.^{13,14} Ölüm korkusu ve ölümden kaçınmanın dışında, Wong ve arkadaşları¹⁵ Ölümüne Karşı Tutum Ölçeğinde üç farklı ölüm kabulü tanımlamışlardır: a) Ölümün nötral olarak kabulü (Ölümün doğal bir sonuç ve herkesin kaçınılmaz olarak yaşayacağı bir olgu olduğunun kabulü, b) Kabule yaklaşım (ölümü daha iyi bir yaşama geçiş olarak kabul etme), c) Kabulden kaçış

Anatolian Journal of Psychiatry 2018; 19(Suppl.2):39-46

(ölümü acılı bir yaşamdan daha iyi bir seçenek olarak tercih etme).

Ölüm anksiyetesini anlamak için 1950'den bu yana birçok ölçek geliştirilmiştir; ölüm anksiyetesinin araştırılmasında hala en baskın ve kullanılan araçlar ölçeklerdir.¹⁶ Türkiye'de geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ölüm anksiyetesini ölçen ölçekler vardır. Ölüm Anksiyete Ölçeği (ÖAÖ)¹⁷ sadece Türkiye'de en çok kullanılan ölçek değil, aynı zamanda literatürde ölümün en yaygın kullanılan ölçeğidir. Türkçe'den ayrı olarak¹⁸ Arapça,¹⁹ Japonca²⁰ gibi birçok dile çevrilmiştir. Özgün dili Arapça olan Abdel-Khalek Ölüm Anksiyetesi Ölçeği de Türkçeye kazandırılmış bir ölçektir; geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasında, ÖAÖ'den daha iyi psikometrik özellikler gösterdiği, buna kültürel olarak yakınlığın etki ettiği bildirilmiştir.²¹ Son olarak 2016 yılında Türk Ölüm Anksiyetesi Ölçeği (TÖAÖ) 20 soruluk üç alt boyutlu (ölümün belirsizliği, ölümün acısı, ölümlle yüzleşmek), Türkiye'de geliştirilen bir ölçektir. Ölçeğin geliştirilme amacı, Türkiye kültürüne uygun, geçerliliği ve güvenilirliği doğru bir şekilde yapılmış bir ölçek gereksiniminin karşılanmasıdır.²² Ölüm anksiyetesi ve ölümün kabul edilmesini birlikte ölçebilen bir ölçeğe olan gereksinime sürmektedir.

ÖÇDE-F hem ölüm anksiyetesini, hem de ölümün kabulünü değerlendiren ve bu gereksinmeyi karşılayabilecek bir ölçektir.²³ ÖÇDE-F Almanca olarak hazırlanmış, daha sonra İngilizceye²⁴ ve Çinceye²⁵ uyarlanmış iki boyut, sekiz faktör ve 47 maddeden oluşan bir ölçektir. Kişinin kendisinin veya bir başkasının ölümünü inceleyen, ölüm korkusu ve ölümün kabulünü de aynı ölçekte değerlendirebilecek çok boyutlu bir ölçektir. Özgün ölçekte korku boyutunda beş, kabullenme boyutunda üç faktör vardır. Korku boyutu: 1. Kendi ölümünden korkma (FODy); 2. Ölmüş olmaktan korkma (FODE); 3. Yakın birinin ölümünden korkma (FAPDy); 4. Bir yakınının ölmüş olmasından korkma (FAPDe); 5. Ceset korkusu (FC). Kabullenme boyutu: 1. Kendi ölümünü kabul etmek (AODD); 2. Başka bir kişinin ölümünü kabul etmek (AAPDe); 3. Kişinin kendi ölümünü reddetmesi (RODe). Her madde beşli (0-5) Likert ölçeğine göre derecelendirilmiştir.

Çalışmamızın amacı, ÖÇDE-F'nin Türkiye'yi temsil edebilecek bir örneklemede geçerlilik ve

güvenilirlik çalışmasını yapmaktır. ÖÇDE-F'nin Türkçeye kazandırılması klinik bilginin geliştirilmesinde, girişimlerin seçilmesinde ve geriatri, palyatif tıp, onkoloji, bedensel belirti bozukluğu gibi tıbbi ve psikolojik alanlarda faydalı bir araç olacağına inanıyoruz.

YÖNTEM

Katılımcılar

Araştırmanın evrenini Türkiye'nin yedi bölgesinden seçilen birer il oluşturmuştur. Bu iller Ankara, İstanbul, İzmir, Mersin, Samsun, Şanlıurfa, Erzurum'dur. Araştırmanın örnekleme, ölçek çalışmalarında örneklem büyüklüğü belirlenmesinde kullanılan yöntem ile belirlenmekte, bu yöntemle göre ölçekte bulunan değişken sayısının 5-10 katı alınması önerilmektedir. Bu bakış açısıyla 47 maddelik ÖÇDE-F için 402 kişilik bir örneklemin araştırmanın evrenini temsil etmede yeterli olduğu düşünülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1. Kişisel bilgiler

Özellikler	Sayı	%
Cinsiyet		
Erkek	209	52.0
Kadın	193	48.0
Yaş		
30 yaş ve altı	156	38.8
31-40 yaş	108	26.9
41-50 yaş	84	20.9
51 yaş ve üstü	54	13.4
Mezun olduğu okul		
Ortaokul	18	4.5
Lise	141	35.1
Üniversite	216	53.7
Yüksek lisans ve üstü	27	6.7
Medeni durum		
Bekar	156	38.8
Evli	223	55.5
Boşanmış	20	5.0
Dul	3	0.7
Mensubu olduğu din		
Müslüman	363	90.3
Hristiyan	3	0.7
Yahudi	4	1.0
Diğer	4	1.0
Hiçbiri	28	7.0

İşlem

ÖÇDE-F'nin Türkçeye çevrilme süreci belli aşamalardan oluşmaktadır. Önce ölçek Almanya'da üniversite eğitimi almış bir Türk tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra bu Türkçe

formlar tekrar Almanya'da psikolog olan başka bir Türk tarafından Almancaya çevrilmiştir. Bu sayede iki form arasındaki tutarlılık incelenmiştir. Türkçe formlar üzerinde tartışarak anlam ve gramer açısından gerekli düzeltmeleri yapılmıştır. Deneme amaçlı elde edilen Türkçe envanterler, 10 yüksek lisans mezununa, 10 üniversite mezununa, 20 lise ve ortaokul mezununa uygulanmıştır. Bu tarama sonucu net olmayan anlamlar ve sorular belirlenmiştir. Uygun olmayan yedi madde tekrar çevrilmiş ve üzerinde tartışılarak düzeltildikten sonra hem Almanca, hem de Türkçe bilen 35 kişiye ÖÇDE-F tekrar uygulanmıştır. Türkçe ve Almanca formların eşdeğer olduğu görüldükten sonra geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine başlanmıştır.

Ölçekler gönüllü katılımcılara rahat hissettikleri bir alanda uygulanmıştır ve kimlik bilgileri istenmemiştir. Katılımcılara hem araştırmanın amacı, hem de uygulama aşamasında nelere dikkat etmeleri gerektiği konusunda bilgi verilmiş, ardından uygulama yapılmıştır. Ölçeklerin uygulanması kişiden kişiye değişmekle birlikte 40-45 dakika kadar sürmüştür. Verilerin analizi SPSS-22 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA) AMOS-21.0 programı ile yapılmıştır. Güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

İstatistiksel analiz

Verilerin analizi SPSS 22 programı ile yapılmış ve %95 güven aralığı ile çalışılmıştır. Parametrik testler: Mann Whitney bağımsız iki grubun nicel bir değişken açısından karşılaştırılmasında, Kruskal Wallis bağımsız k grubun ($k>2$) nicel bir değişken açısından karşılaştırılmasında kullanılan test tekniğidir. Yapılan normallik analizine göre korku, kabullenme alt ölçekleri ve alt ölçek puanları normal dağılım göstermediği için iki gruplu nicel değişkenlere göre farklılık gösterme durumu Mann Whitney testi ile üç ve daha fazla gruplu nicel değişkenlere göre farklılık gösterme durumu ise Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir.

SONUÇLAR

Yapı geçerliliği analizi

Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA), güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach alfa güvenilirlik katsayıları hesaplanmıştır.

Açımlayıcı faktör analizi: Ölçeğin yapı geçerliliği *Anadolu Psikiyatri Derg* 2018; 19(Ek sayı.2):39-46

ğini istatistiksel olarak belirlemek için açımlayıcı faktör analizi tekniği kullanılmaktadır. Ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığını anlamak amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmaktadır. KMO katsayısı örneklemin büyüklüğünü test etmek için hesaplanmaktadır. Faktör analizinde evrendeki dağılımın normal olması da beklenmektedir. Bu da Bartlett testiyle incelenmektedir. Bu kapsamda KMO testi ölçüm sonucunun 1.000'e yakın, Bartlett küresellik testi sonucunun da istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir.

Korku maddelerinin KMO ve Bartlett testi sonuçları: Ölçeğin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre KMO değeri 0.500'den büyük (0.953) ve Bartlett χ^2 testi anlamlı bulunmuştur (sd=378, p<0.001). Buna göre ölçek faktör analizine uygundur.

Kabullenme maddelerinin KMO ve Bartlett testi sonuçları: Ölçeğin faktör analizine uygunluğunun belirlenmesi amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre KMO değeri 0.500'den büyük (0.842) ve Bartlett χ^2 testi anlamlı bulunmuştur (sd=136, p<0.001). Buna göre ölçek faktör analizine uygundur.

Güvenilirlik analizi

Korku maddelerinin faktör dağılımı ve güvenilirlik analizi sonuçları: Faktör analizi sonucuna göre korku alt ölçeğinin faktör yükleri 0.315-0.811 arasında değişen 28 madde ve tek boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %43.44; güvenilirlik katsayısı 0.950'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirlik düzeyi çok yüksektir (Tablo 2).

Kabullenme maddelerinin faktör dağılımı ve güvenilirlik analizi sonuçları: Faktör analizi sonucuna göre kabullenme alt ölçeğinden iki madde çıkarılmış olup 17 madde ve üç boyuttan oluştuğu belirlenmiştir. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %50.21; güvenilirlik katsayısı 0.678'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirlik düzeyi (Cronbach alfa değerleri) oldukça yüksektir (Tablo 3).

Ölçeğin 1. faktörü, faktör yükleri 0.553-0.744 arasında değişen sekiz maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %21.80; güvenilirlik katsayısı 0.830'dur. Buna göre faktörün güvenilirlik düzeyi çok yüksektir (Tablo 3).

Ölçeğin 2. faktörü, faktör yükleri 0.577-0.795 arasında değişen dört maddeden oluşmaktadır.

Tablo 2. Korku alt ölçeği maddelerinin faktör dağılımı ve güvenilirlik analizi sonuçları

Boyut yükü	Madde	Faktör
Korku	B.42	0.811
	B.41	0.788
	B.31	0.765
	B.35	0.745
	B.28	0.740
	B.30	0.732
	B.27	0.728
	B.45	0.722
	B.20	0.714
	B.25	0.697
	B.12	0.689
	B.10	0.677
	B.5	0.675
	B.39	0.665
	B.15	0.664
	B.16	0.662
	B.22	0.657
	B.43	0.650
	B.13	0.647
	B.33	0.637
	B.37	0.593
	B.8	0.587
	B.46	0.572
	B.18	0.569
	B.1	0.529
	B.23	0.510
	B.7	0.490
	B.3	0.315
Açıklanabilir varyansa oranı		%43.435
Cronbach alfa katsayısı		0.950

Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %15.83; güvenilirlik katsayısı 0.766'dır. Buna göre faktörün güvenilirlik düzeyi oldukça yüksektir (Tablo 3).

Ölçeğin 3. faktörü, faktör yükleri 0.353-0.772 arasında değişen beş maddeden oluşmaktadır. Faktörün toplam varyansı açıklama oranı %12.58; güvenilirlik katsayısı 0.644'tür. Buna göre faktörün güvenilirlik düzeyi oldukça yüksektir (Tablo 3).

Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizi

Doğrulayıcı faktör analizi (DFA), kuramsal bir temelden destek alarak pek çok değişkenden oluşturulan faktörlerin (gizil değişkenlerin) gerçek verilerle ne derece uyum gösterdiğini değerlendirmeye yönelik bir analizdir. DFA'da sınanan modelin yeterliliğinin belirlenmesi için çok sayıda uyum indeksi kullanılmaktadır. Uyum indekslerinin kuramsal model ile gerçek veriler arasındaki

Tablo 3. Kabullenme alt ölçeği maddelerinin faktör dağılımı ve güvenilirlik analizi sonuçları

Boyut	Madde	Faktör yükü	Açıklanabilir varyans oranı (%)	Cronbach alfa
Faktör 1	B.32	0.744	21.800	0.830
	B.26	0.726		
	B.24	0.719		
	B.40	0.707		
	B.44	0.677		
	B.19	0.637		
	B.34	0.584		
	B.17	0.553		
Faktör 2	B.21	0.795	15.829	0.766
	B.29	0.771		
	B.14	0.713		
	B.36	0.577		
Faktör 3	B.38	0.772	12.579	0.644
	B.2	0.727		
	B.6	0.561		
	B.11	0.372		
Toplam	B.47	0.353	50.208	0.678

Tablo 4. Korku ve kabullenme alt ölçekleri için hesaplanan uyum indeksleri

Kabul edilebilir uyum indeksleri	Hesaplanan uyum indeksleri	
	Korku alt ölçeği	Kabullenme alt ölçeği
$\chi^2/sd < 5$	2.761	1.906
GFI > 0.90	0.857	0.954
AGFI > 0.90	0.825	0.933
CFI > 0.90	0.911	0.962
RMSEA < 0.08	0.066	0.048
RMR < 0.08	0.063	0.059

uyumu değerlendirmelerinde birbirlerine göre güçlü ve zayıf yönlerinin olması nedeniyle modelin uyumunun ortaya konulması için birçok uyum indeksi değerinin kullanılması önerilir. Bunlardan en sık kullanılanları Ki-Kare Uyum Testi (Chi-Square Goodness), İyilik Uyum İndeksi (GFI), Düzeltilmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI), Ortalama Hataların Karekökü (RMR veya RMS) ve Yaklaşık Hataların Ortalama Kareköküdür (RMSEA).

Çalışmada DFA analizi AMOS 21.0 programı ile yapılmıştır.

Korku alt ölçeği için hesaplanan uyum indeksleri

Analizin tüm uyum indekslerini sağladığı belirlenmiştir. Yapılan Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) analizinde χ^2/sd , CFI, RMSEA ve RMR değerleri

kabul edilebilir uyum indekslerini sağlarken; GFI ve AGFI indekslerinin kabul edilebilir uyum indekslerine yakın olduğu görülmektedir (Tablo 4).

DFA analizine göre standartlaştırmış regresyon katsayısının düşük olması nedeniyle 3. madde analize katılmamıştır (Tablo 2).

Kabullenme alt ölçeği için hesaplanan uyum indeksleri

Analizin tüm uyum indekslerini sağladığı belirlenmiştir. YEM analizinde tüm indekslerde kabul edilebilir uyum indekslerini sağlamıştır (Tablo 4). DFA analizine göre standartlaştırmış regresyon katsayısının düşük olması nedeniyle 47, 17 ve 11. maddeler analize katılmamıştır (Tablo 3).

TARTIŞMA

ÖÇDE-F'nin Türkçe geçerlilik ve güvenilirlik

çalışmasında, ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %43.44; güvenilirlik katsayısı Cronbach alfa değeri 0.95 olarak bulunmuştur. Buna göre ölçeğin güvenilirlik düzeyi çok yüksektir. Ölçeğin özgün güvenilirlik çalışmasında ise 0.92'dir.²³ Çin'de 260 kolej öğrencisiyle iki farklı çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların ölçekleri için, güvenilirlik katsayısı 0.62 ve 0.76 olarak bulunmuştur.²⁵ ABD'de yapılan bir başka geçerlilik çalışmasında ölçeğin alfa değerleri 0.82 ve 0.92 arasında bulunmuştur.²⁴ Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %50.21; güvenilirlik katsayısı 0.678'dir. Buna göre ölçeğin güvenilirlik düzeyi oldukça yüksektir.

Özgün ölçeğin yapı geçerliliği, ana bileşenlerinin faktör analizi sonucuna göre ölüm korkusunu beş faktörlü ve ölümlü kabullenmeyi ölçen üç olmak üzere toplam sekiz faktörün 47 madde üzerine yüklenmesi temeline dayanmaktadır.²³ Çalışmamızda ise, ÖÇDE-F'nin geçerliliği ve maddelerin faktör yapısını saptamak amacıyla uygulanan faktör analizinde ilk boyut olan ölüm korkusunu ölçen tek faktörün ve ikinci boyutu olan ölümün kabulünü ölçen boyutun üç faktörlü çözümde karar kılınmıştır. Bu durumda ÖÇDE-F'nin Türkçe Formunun özgün ölçekle aynı boyutlara sahip olduğu, ama faktör yapısının aynı olmadığı görülmüştür.

ÖÇDE-F'nin iki boyutlu ve toplam dört faktörlü Türkçe formunda kümelenen madde içerikleri analiz edildiğinde özgün formdaki bazı faktörleri karşılamayan kümelenmeler saptanmıştır. Özgün ölçeğin yazarı ile görüşülerek analizler doğrulanmıştır. Faktör analizinde birinci boyut olan ölüm korkusu özgün metinde 28 maddeden oluşurken, bizim çalışmamızda 27 madde ve tek faktörden oluşmaktadır. DFA analizine göre standartlaştırılmış regresyon katsayısı düşük olduğu için 3. madde (Başka birinin ölmesine neden olmaktan korkuyorum) analize katılmamıştır. Özgün metinde söz edilen ölüm korkusu boyutu kendi içinde şu şekilde ayrılmıştır: 'Kendi ölümünden korkma', 'ölmüş olmaktan korkma', 'yakın birinin ölümünden korkma', 'bir yakınının ölmüş olmasından korkma', 'cesetten korkma' (heterojen olan faktör). ABD'de yapılan ÖÇDE-F/İngilizce geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasında da benzer bir faktör yapısının olduğu görülmüştür.²⁴ Türkiye gerek kültürel, gerek dilsel, gerekse inanç açısından batı toplumlarından ayrılmaktadır. Özellikle duygusal körlük olarak adlandırılan aleksitimik özellikleri yüksek bir toplumdur.²⁶ Ölüm kavramı Türk kültüründe tam bir yok oluş olarak değerlendirilmemiş, hatta bir özgürleşme olarak değerlendirilmiş, ölen kişi ölüme uğurlanmıştır. Sığırcı, Fransızca ve Türkçedeki

Anatolian Journal of Psychiatry 2018; 19(Suppl.2):39-46

ölümle ilgili örtük sözcüklerin analizi çalışmasında, Türkçede soyut ve anlamsal bir yapı varken, Fransızcada daha çok maddesel, dünyada bırakılan eşya, nesnelere yönelik bir atıf olduğunu belirtmiştir.²⁷ Özellikle Türkçede ölümle ilgili çok fazla örtük sözcük vardır.²⁸ Türkçede kullanılan bu örtük anlatım, bir anlamda da kendisinin ölümüyle, bir başkasının ölümünü veya kendisinin ölmüş olması ile ölecek olmasını ayırt edememesine de neden olmuş olabilir. Hem duygusal olarak, hem de anlamsal olarak ölümü tek bir kavram olarak algılıyoruz. Bu nedenle ölçekte yer alan korku boyutu, tek faktörlü ama geçerlilik ve güvenilirliği yüksek bir boyut olmuştur.

Özgün ölçeğin ölümü kabullenmeyi ölçen üç ayrı faktörü ve toplam 19 maddesi vardır.²³ Bu üç faktör Türkiye'de yapılan çalışmada da özgün kaynaktaki gibi üç ayrı faktöre bölünmüş, ancak özgün metindeki faktör isimleri değişmiştir. Bu değişimin nedeni, özgün Almanca metin Türkçeye çevrilirken yaşanan anlam karmaşasını önlemek ve Türkçeye en iyi şekilde uyarlanmasını sağlamaktır. Özgün ölçekteki faktörler, 'kendi ölümünü kabul etmek', 'yakın birinin ölümünü kabul etmek', 'kendi ölümünü reddetmek' olarak ayrılmıştır. Kabullenme boyutu bizim çalışmamızda da üç faktöre ayrılmıştır. ÖÇDE-F'nin kabullenme boyutu için yapılan açımlayıcı faktör analizinde 4. ve 9. maddeler çıkarılmıştır. Daha sonra doğrulayıcı faktör analizinde 11. 17. ve 47. maddeler analize katılmamıştır. Bu durumda, özgün metinden farklı olarak 14 maddeden oluşmuş, ayrıca faktörlerin altında yer alan madde kümeleri değişkenlik göstermiştir. İngilizce sürümünde kabullenme boyutu ikiye ayrılmaktadır: 'Başkasının ve kendi ölümünü kabul etme' ve 'kendisinin ölümünü kabul etme'. Bizim çalışmamızın sonucunda ise, kendi ölümünü kabullenme ve bir başkasının ölümünü kabullenme soruları birbirinin içinde karışık olarak yer almıştır. Özgün sürümdeki 26, 40, 44, 19, 34. maddeler bizim çalışmamızdaki sonuca göre kendi ölümünü kabullenme ile ortakken; 24 ve 32. maddeler Almanca sürümünde başkasının ölümünü kabullenme alt faktöründe yer almaktadır. İngilizce sürümünde ise, kendisinin ve başkasının ölümünü kabullenme alt faktöründe yer almaktadır. Çalışmamızda bu sorular 'kabullenme' faktörü olarak isimlendirilmiştir.

İkinci faktörde yer alan sorular incelendiğinde, 14, 21, 29, 36 numaralı maddelerin olduğu görülmektedir. Bu maddeler özgün ölçekte reddetme faktöründe yer almıştır. Maddeler, 14 (Hayatımın sadece yaşadığım dünya ile sınırlı olmasına isyan ediyorum), 21 (Birgün ölecek olmamı içsel

olarak protesto ediyorum), 36 (Öleceğimin bilgisi yaşamıma ait olmayan yabancı bir cisim gibidir) ve 29'dur (Birgün ölecek olmamı hayatıma zorla yapılmış bir müdahale olarak sayarım). Özgün ölçekte ikinci faktörde yer alan 6. madde (Kendi ölümüm hakkında düşünmek istemiyorum) bizim çalışmamızda 3. faktörde yer almıştır. Bu maddenin diğerlerine göre daha az öfke, daha fazla yadsıma özellikleri göstermesi ve bu faktör yapısı içinde yer almaması bizi 2. faktör özelliklerine daha farklı bir tanım getirmeye itmiştir. Maddeler incelendiğinde yaşama yönelik bir müdahalenin olduğu, kişide bir engellenme hissi ne neden olduğunu düşündürmektedir. Aniden ve kaçınılmaz olarak gelecek olan ölüm olgusuyla karşılaşacak olma, reddetme veya kabullenmemeden çok daha güçlü bir duyguyla karşılık vermesine yol açmıştır. Bütün bu maddelerin aynı faktörde toplanmasına ek olarak, 6. madde gibi duygusal izolasyon barındıran bir maddenin olmaması, bu faktörde güçlü bir öfkenin varlığına neden olmuştur. Ölümün kabul edilmesi için ölümle ilgili korkunun fark edilmesi gerekmektedir. Ölüm korkusu ve ölümün kabul edilmemesi saldırganlık veya şiddetli öfkeyle ilişkili bulunmuştur.²⁹ Türkiye toplum olarak duygusal farkındalığı düşük bir yapıya sahiptir ve aleksitmik özelliklerinin yüksek olmasının da ölüm korkusunu dönüştüremediği biçiminde değerlendirilebilir. Aynı zamanda ölümün kabul edilebilmesini bazı ritüeller kolaylaştırabilmektedir,³⁰ ama Türkiye'de giderek bu özelliklerin azalması, ölümün kabul edilmesi, acının yaşanabilmesini de engelleyerek daha çok yadsıma/isyen etmeye neden olabileceğinden 'Kendi ölümünü reddetme' faktörünün 'isyen' olarak isimlendirilmesine karar verilmiştir.

Üçüncü faktör üç maddeden oluşmaktadır. Bunlar 2. madde (Çok değer verdiğim birinin bir gün ölecek olması çok acı verici.), 6. madde (Kendi ölümüm hakkında düşünmek istemiyorum) ve 38. maddelerdir (Benim için çok değerli olan insanların, bir gün ölecek olmalarını düşünmek istemiyorum). İkinci madde özgün ve İngilizce sürümlerinde 'kendi ölümünü kabul etme' faktöründe yer almaktadır. Altıncı madde 'kendi ölümünü reddetme' faktöründe yer alırken, 38. madde 'başkasının ölümünü kabul etme' faktöründe yer almaktadır. Sorular hem başkasının ölümüyle, hem de kendi ölümüyle ilgili maddeleri içermektedir. Altıncı ve 38. maddeler içerik olarak ölümü yok sayan bir anlamı ifade ettiği, 2. maddenin ise başkasının ölümünün verdiği

acının, kendi ölüm korkusunun vereceği acıyı düşünmemesini, bastırmasını sağlayabileceği düşünülerek bu maddelerin toplandığı 3. Faktörün 'inkar' faktörü olarak yorumlanmasına karar verilmiştir.

SONUÇ

Batı toplumunda geliştirmiş olan ÖÇDE-F'nin Türkiye'de yapılan geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasıyla olan farklılığının nedeni, toplumsal olarak birçok duygunun fark edilmemesi ve yok sayılmasına ek olarak, en temel kavramlardan biri olan ölüme yönelik duygularımızın da bastırılması olabilir. Korkularımızın bastırılması, tutuma veya tepkilerimize de yansımaktadır. Kişide tetiklenen korku duygusunun kabullenilmesinden önce çok tipik bir yas tepkisi olan isyan ve/veya yadsıma gözlemlenmiştir. Genelde bir kayıptan sonra görülmesi beklenen yas evrelerinin, sadece anımsatılmasıyla bile görülebiliyor olması, bastırılan duyguların yoğun olduğunu düşündürmektedir. Ölüm korkusu ve ölüme yönelik tutumların hiç karşılaşılması üzerine kurulması veya sanki hiç orada değilmiş gibi yaşamın sürdürülmesi, sadece ölümle olan ilişkiyi değil, tüm biyolojik, ruhsal ve toplumsal yapıyı etkileyebilir. Bulgularımız ÖÇDE-F'nin Türkçe formunun kişilerin ölüm korkularına veya yakınlarının ölecek olmasına yönelik korkularına ilişkin bilgilere ulaşmaya çalışmakta geçerli ve güvenilir bir araç olduğunu göstermiştir. Türkiye'deki çalışmalar incelendiğinde, ÖÇDE-F'nin Türkçe Formunun ülkemiz için hospis (yaşamı sona eren kişiye verilen bakım) ve palyatif (yaşamı tehdit eden hastalık tanısı konmuş hastaların rahat etmesi için verilen bakım) tıp alanındaki araştırmalarda kullanılması açısından önemli bir boşluğu dolduracağına, belki daha da önemlisi varoluşsal alanla ve bunun psikopatolojik yansımalarıyla ilgili araştırmalarda kullanılmasında katkı sağlayabileceğine inanıyoruz.

Sınırlılıkları ve üstünlükleri

Çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliği yüksek olsa da, iki boyut ve dört faktörlü ÖÇDE-F'nin test-tekrar test güvenilirliği yapılmamıştır. Ayrıca Türkiye'deki diğer ölüm ölçekleri ile karşılaştırmalı çalışmaların yapılması, ölçeğin uygulanabilirliği hakkında bize daha geniş bilgiler verebilecektir. Örneklemin yedi farklı bölgeden, tüm yaş ve eğitim grubuna uygun olarak seçilmiş olması üstün yönleri arasındadır.

KAYNAKLAR

1. Kübler-Ross E. On death and dying. *Bulletin of the American College of Surgeons*. 1975;60(6).
2. Galdston I. Eros and thanatos - A critique and elaboration of Freud's death wish. *Am J Psychoanal* 1955; 15(2):123-134.
3. Blass RB. On "the fear of death" as the primary anxiety: How and why Klein differs from Freud. *Int J Psychoanal* 2014; 95(4):613-627.
4. Osborne JW. An Existential perspective on death anxiety, retirement, and related research problems. *Can J Aging* 2017; 36(2):246-255.
5. Qiu Q, Fang Y, Lin X. Analysis of death anxiety of undergraduates and influencing factors. *Journal of Shanghai Jiaotong University (Medical Science)*. 2015; 35(10). doi:10.3969/j.issn.1674-8115.2015.10.016.
6. Morris GJ, McAdie T. Are personality, well-being and death anxiety related to religious affiliation? *Mental Health Relig Cult* 2009; 12(2):115-120.
7. Jong J, Bluemke M, Halberstadt J. Fear of death and supernatural beliefs: Developing a new supernatural belief scale to test the relationship. *Eur J Pers* 2013; 27(5):495-506.
8. Beshai JA, Naboulsi MA. Existential perspectives on death anxiety. *Psychol Rep* 2004; 95(2):507-513.
9. Wong PTP, Tomer A. Beyond terror and denial: The positive psychology of death acceptance. *Death Studies* 2011; 35(2):99-106.
10. Cozzolino PJ, Blackie LER, Meyers LS. Self-related consequences of death fear and death denial. *Death Studies* 2014; 38(6):418-422.
11. Kübler-Ross E. Anger before death. *Nursing* 1971; 1(2):12-14.
12. Kubler A, Lipinska-Gediga M, Kedziora J, Kubler M. Attitudes to brain death and organ procurement among university students and critical care physicians in Poland. *Transplant Proc* 2009; 41(5):1473-1476.
13. Jaenicke C. Acceptance of death and dying. *Critical Care Nurse* 2002; 22(3):18.
14. Lee Y. Saying yes to life, even to death: A Nietzschean reading of Billy Budd's acceptance of death. *Explicator* 2014; 72(1):61-66.
15. Wong PTP, Reker GT, Gesser G. Death attitude profile-revised. RA Neimeyer (Ed.), *Death Anxiety Handbook: A Multidimensional Measure of Attitudes toward Death*. Washington, DC, 1994, p.121-148.
16. Neimeyer RA, Wittkowski J, Moser RP. Psychological research on death attitudes: An overview and evaluation. *Death Studies* 2004; 28(4):309-340.
17. Templer DI. The construction and validation of a Death Anxiety Scale. *J Gen Psychol* 1970; 82(2d Half):165-177.
18. Zeyrek EY, Lester D, Alpan E. Death anxiety and a taoist orientation in two cultures. *Percept Mot Skills* 2006; 103(3):778.
19. Abdel-Khalek AM. Death anxiety in Egyptian samples. *Pers Individ Dif* 1986; 7(4):479-483.
20. Schumaker JF, Warren WG, Groth-Marnat G. Death anxiety in Japan and Australia. *J Soc Psychol* 1991; 131(4):511-518.
21. Sariçiçek Aydoğan A, Gülseren Ş, Öztürk Sarıkaya Ö, Özen Ç. Reliability and validity of the Turkish version of Abdel-Khalek's death anxiety scale among college students. *Archives of Neuropsychiatry* 2015; 52(4):371-375.
22. Sarıkaya Y, Baloğlu M. The development and psychometric properties of the Turkish death anxiety scale (TDAS). *Death Studies* 2016; 40(7):419-431.
23. Wittkowski J. The construction of the multidimensional orientation toward dying and death inventory (MODDI-F). *Death Studies* 2001; 25(6):479-495.
24. MacDougall EE, Farreras IG. The Multidimensional Orientation Toward Dying and Death Inventory (MODDI-F): factorial validity and reliability in a U.S. sample. *J Pain Symptom Manage* 2016; 51(6):1062-1069.
25. Wittkowski J, Ho SMY, Chan WCH. The Chinese version of the multidimensional orientation toward dying and death inventory (MODDI-F/chin): an introduction. *Omega (Westport)* 2011; 64(1):15-27.
26. Karagöl A. Level, prevalence and sociodemographic correlates of alexithymia in a physician population in Ankara. *Anadolu Psikiyatri Derg* 2017; 18(3):217-223.
27. Siğirci İ. Transfer of the culture: Analysis of the euphemistic words concerning the death in Turkish and French. *Milli Folklor* 2015; 2015(108):103-115.
28. Ergun P. Some of the terms related to death in Turkish culture. *Milli Folklor* 2013; 12(100):134-148.
29. Esnaashari F, Kargar FR. The relation between death attitude and distress: tolerance, aggression, and anger. *Omega (Westport)* 2018; 77(2):154-172.
30. Reeves NC. Death acceptance through ritual. *Death Studies* 2011; 35(5):408-419.